

УДК 599.924.7

О. А. Посвістак

Received February 10, 2016;

Revised March 18, 2016;

Accepted April 26, 2016.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ АКМЕОЛОГІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї

На основі аналізу наукових джерел і літератури в статті визначено предметне поле акмеології сім'ї та психології сім'ї, що дало змогу встановити, як співвідносяться ці дві наукові галузі. Спираючись на системний науковий підхід, уперше обґрунтовано можливість використання методології акмеології в дослідженнях психології сім'ї. Зокрема, зосереджено увагу на можливостях застосування і загальних методів, принципів та підходів, які сформував людство на рубежі ХХІ ст., і власне акмеологічних методологічних принципів: суб'єктно-діяльнісного підходу до особистості як суб'єкта життя; принципу потенційного й актуального та принципу зворотного зв'язку в умовах функціонування сім'ї в мінливому соціокультурному середовищі. З'ясовано, що нового може дати акмеологічний підхід психології для пізнання сім'ї. Зокрема, встановлено, що вивчення особливостей функціонування та розвитку сім'ї з погляду акмеології ґрунтується на виявленні ідеалу сім'ї, відповідно до якого можна будувати прогнози й пояснювати причини локальних невдач. Визначено, що це дасть змогу сімейним психологам якісніше діагностувати міжособистісні взаємини членів сім'ї, виявляти сімейні кризи та сприяти їх подоланню; це сприятиме забезпеченню оптимальних умов розвитку молодого покоління, оптимізації подружніх відносин, і, як наслідок, сприятиме гармонізації розвитку особистості. Показано, що результати досліджень, здійснених у сфері акмеології сім'ї, збагачують сімейну психологію практичними рекомендаціями щодо способів удосконалення сім'ї як цілісної системи і вдосконалення особистості в сім'ї.

Ключові слова: акмеологія, психологія сім'ї, методологія дослідження, «акме» сім'ї, «кате» сім'ї.

Posvistak O. A. Usage of Acmeology Methodology in the Research of Psychology of the Family. The object field of family acmeology and family psychology is defined in the article on the base of the analysis of scientific sources and literature that allowed to define in what way these two scientific fields correlate. The possibility of usage of acmeology methodology in the research of psychology of the family is argued for the first time on the base of the systematic, scientific approach. Besides, the attention is concentrated on the possibilities which the usage of general methods, principles and approaches, developed by the mankind at the turn of XXI century, as well as acmeologic methodologic principles. It is found what new things acmeologic approach to psychology is able to give to the cognition of the family. In particular, it is found that the study of the functioning and development of the family in terms of

acmeology is based on the identification of the ideal family, according to which the forecasts can be built and the causes of local failure can be explained. It is determined that it will allow family psychologists to diagnose better the interpersonal relationships of family members and to identify family crisis and help to overcome them, that will ensure optimal conditions for the development of the younger generation, optimize the marital relationship and, as a result, will promote the harmonization of personal development. It is shown how the results of researches, conducted in the field of family acmeology, enrich family psychology on practical recommendations of the ways of family improvement as a whole system and improvement of a personality in the family.

Keywords: acmeology, family, research methodology, family “acme”, family “cate”.

Посвистак О. А. Использование методологии акмеологии в исследованиях психологии семьи. На основе анализа научных источников и литературы в статье определено предметное поле акмеологии семьи и психологии семьи. Это позволило установить, каким образом соотносятся эти две научные отрасли. Опираясь на системный научный подход, впервые обоснована возможность использования методологии акмеологии в исследованиях психологии семьи. В частности, сосредоточено внимание на том, какие возможности дает применение как общих методов, принципов и подходов, выработанных человечеством на рубеже XXI в., так и собственно акмеологических методологических принципов: субъектно-деятельностного подхода к личности как субъекту жизни; принципа потенциального и актуального и принципа обратной связи в условиях функционирования семьи в меняющейся социокультурной среде. Выяснено, что нового способен дать акмеологический подход психологии для познания семьи. В частности, установлено, что изучение особенностей функционирования и развития семьи с точки зрения акмеологии основывается на выявлении идеала семьи, согласно которому возможно строить прогнозы и объяснять причины локальных неудач. Определено, что это позволит семейным психологам более качественно диагностировать межличностные отношения членов семьи, выявлять семейные кризисы и способствовать их преодолению, что, в свою очередь, позволяет обеспечить оптимальные условия развития подрастающего поколения, оптимизировать супружеские отношения, и, как следствие, способствовать гармонизации развития личности. Показано, как результаты исследований в сфере акмеологии семьи обогащают семейную психологию практическими рекомендациями путей совершенствования семьи как целостной системы и совершенствования личности в семье.

Ключевые слова: акмеология, психология семьи, методология исследования, «акме» семьи, «кате» семьи.

Постановка наукової проблеми та її значення. У постмодерному суспільстві посилюються прагнення до індивідуалізації, неповторюваності і форми, і змісту існування особистості. Пошук способів

конструювання власного життя приводить до зміни пріоритетів у взаєминах з іншими людьми і, як наслідок, до трансформації шлюбно-сімейних стосунків. За таких умов традиційні методологічні підходи до аналізу шлюбно-сімейних стосунків не можуть повною мірою пояснити суть змін, які відбуваються в сім'ї, не дають можливості прогнозувати результат її еволюції. У подібних ситуаціях фахівці звертаються до концепцій і методів, напрацьованих в інших науках. На межі ХХ–ХХІ ст. накопичився значний масив теоретичного і емпіричного матеріалу в різних сферах вивчення сім'ї, який може бути дуже корисним для осмислення психологічних проблем шлюбно-сімейних стосунків. Останнім часом сім'я перебуває і в полі зору акмеології. Логічно, виникає питання: в чому сутність і яка специфіка згаданого підходу до вивчення сім'ї; що нового він може дати психології для пізнання сім'ї?

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розроблення проблем акмеологічного підходу до розвитку особистості пов'язана з дослідженнями таких учених: Б. Г. Ананьєв, К. А. Абульханова-Славська, О. С. Анісімов, А. А. Бодалєв, А. С. Гусєва, А. А. Деркач, Н. В. Кузьміна, І. Н. Семенов, Н. В. Козлова та ін. [1–3; 5; 6]. С. Д. Максименко аналізує психологічні механізми самореалізації особистості [4]; С. Д. Пожарський та К. А. Юмкіна розробляють акмеологію сім'ї, визначили предмет цієї наукової галузі й обґрунтували систему її категорій [8; с. 145]. Однак проблема визначення можливостей використання методології акмеології в дослідженнях психології сім'ї на сьогодні недостатньо вивчена.

З огляду на це, **мета статті** – визначити можливості використання методології акмеології в дослідженнях психології сім'ї. Для реалізації поставленої мети розв'язували **такі завдання**: на основі визначення предметного поля акмеології та психології сім'ї встановити, як співвідносяться акмеологія сім'ї та психологія сім'ї; виявити можливості застосування методології акмеології під час вивчення психології сім'ї і з'ясувати, що нового може дати акмеологічний підхід психології для пізнання сім'ї.

Методи та методики. Основним методом дослідження став аналіз наукових джерел і літератури; спираючись на системний науковий підхід, вивчено накопичений досвід, що дало змогу розв'язати поставлені завдання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Акмеологія виникла в 1930-х рр. і розвивалася як новий напрям у дослідженні психології людини, тобто як дослідження психіки дорослої людини. Предмет цієї науки – вивчення шляхів досягнення максимальної досконалості у всіх видах людської діяльності.

Для розуміння співвідношення акмеології та психології сім'ї звернемося до визначень акмеології. В умовах, коли науковий дискурс щодо обґрунтування її предмета все ще триває, О. В. Киричук та А. В. Роменець визначають акмеологію як галузь психологічної науки, яка вивчає феноменологію, закономірності та механізми розвитку людини на щаблі зрілості, особливо досягнення нею високого рівня в цьому розвитку. Акмеологія з'ясовує механізми й результати впливів макро-, мезо-, мікросоціумів і природних умов на людину, розробляючи стратегію організації її життя, реалізація якої дала б змогу їй усебічно й оптимально самореалізуватися [7]. С. Д. Пожарський та К. А. Юмкіна виходять із визначення акмеології як науки про закономірності вдосконалення й досягнення граничних результатів індивідумом та соціумом [8]. Найважливішою конкретизацією є поняття *граничний результат*: саме за ним можна провести межу між психологією і акмеологією загалом, і в їх гілках зокрема. Акмеологію цікавлять не конкретні процеси суб'єктивного розвитку, а те, до якого суб'єктивного, а що істотніше – до якого об'єктивного результату вони приводять; яка логіка досягнень цих результатів, які результати ширшого масштабу вони спричиняють.

Для аналізу внеску акмеології сім'ї в розвиток сімейної психології вважаємо доцільним показати межу між цими двома галузями наукових знань. У науковому дискурсі предметом психології сім'ї визначено функціональну структуру сім'ї, основні закономірності й динаміку її розвитку; розвиток особистості в сім'ї. Психологія сім'ї спрямована на розв'язання таких завдань: дослідження закономірностей становлення і розвитку функціонально-рольової структури сім'ї залежно від її життєвого циклу; вивчення психологічних особливостей дошлюбних, подружніх, дитячо-батьківських стосунків; аналіз ролі сімейного виховання в розвитку особистості дитини та ненормативних криз сім'ї [8]. Означене визначення розглядає і розвиток конкретної особистості в сім'ї з урахуванням вікових особливостей, і розвиток сім'ї як цілого, і взаємозв'язок зрілості особистості зі зрі-

лістю сім'ї. В інших дослідженнях у предметне поле психології сім'ї входить також вивчення закономірностей еволюції сімейних відносин в історії людства в психологічному сенсі. Психологія сімейних відносин вивчає закономірності внутрішньосімейних стосунків (їх стійкості, стабільності) з позицій впливу на розвиток особистості [9, с. 9]. Отже, у центрі уваги психології сім'ї перебуває динаміка відносин між людьми, які утворюють сім'ю, і процес відображення цих відносин особистістю.

Підсумовуючи результати наукового дискурсу, С. Д. Пожарський і К. А. Юмкіна визначають предметом акмеології сім'ї закономірності досягнення максимальної досконалості сім'ї як цілісної системи й людей, які її утворюють. При цьому звернуто увагу на те, що досконалість оцінюється за конкретними результатами діяльності сім'ї. Із викладеного вище випливає, що в акмеології сім'ї можна виділити два розділи, один із яких розв'язує проблему вдосконалення особистості в сім'ї, інший – проблему вдосконалення сім'ї як цілісної системи в контексті історичного розвитку [8]. У центрі теоретичної схеми стоять такі категорії, як ідеал сім'ї та стереотип поведінки сім'ї, що визначають критерії акме й кате сім'ї – творчої та руйнівної діяльності сім'ї [8, с. 150]. Автори виводять поняття ідеалу сім'ї як найважливішого критерію стану акме (зрілості) сімейної системи та стереотипу сім'ї як системи об'єктивних ознак, що характеризують взаємодію сім'ї з навколишнім середовищем [8, с. 145]. Це дає підстави стверджувати, що сім'ю розглядають як систему, яка перебуває у стані самоорганізації, саморозвитку й самоінтеграції. Самоорганізація – процес, у ході якого створюється, відтворюється та вдосконалюється організація складних динамічних систем, і важливим фактором самоорганізації в цьому разі є рівень рефлексії сім'ї [10, с. 87].

Аналіз наукових джерел дав змогу дійти висновку, що перш ніж стало можливим говорити про акмеологічний підхід до вивчення сім'ї у сфері акмеологічного знання, з одного боку, і в конкретних дослідженнях, присвячених сім'ї – з іншого, відбулися певні якісні і кількісні зміни: змінився сам статус акмеології: розширився її предмет, у який, крім зрілості людини, стала включатися зрілість соціальних систем і суспільства загалом, а також зрілість у природі [8]. Так, у роботі Н. В. Кузьміної «Акмеологічна теорія фундаментальної освіти» в системі акмеологічного знання було виділено сферу акмеології сімейних відносин [6]. Наявні розвідки торкаються, з одного боку,

загальнотеоретичних питань, з іншого – аспектів практики взаємодії із сім'єю: у загальнотеоретичних питаннях розглядається роль сім'ї (і позитивна, і негативна) в досягненні зрілості дитиною й у розвитку подружжя.

Ведучи мову про можливість застосування методології акмеології під час вивчення психології сім'ї, варто зазначити, що акмеологія послуговується власне акмеологічними методологічними принципами й використовує загальні підходи, які сформував людство на рубежі ХХІ ст.: комплексний, системний, суб'єктний та гуманістичний [5, с. 16]. У застосуванні до сім'ї вони дають можливість розробити стратегію переходу наявного рівня розвитку сім'ї у вищий, оптимальний, з'єднуючи часто роз'єдані аспекти функціонування й розвитку (*комплексний підхід*); показують можливість досягнення оптимального стану сім'ї як системи в процесі її зміни через конструктивні перетворення (*системний*); обґрунтовують здатність, за І. Кантом, «піднятися над світом необхідності, жорстокості, стихійності й самому визначити свою поведінку відповідно до вищих законів людства» (*гуманістичний*); визначають здатність особистості, у цьому випадку – сім'ї, до вдосконалення та досягнення вищого оптимального рівня свого розвитку, ідеалу (*суб'єктний*). Однак звернемо увагу на те, що поняття *акме* означає не кінцевий пункт життєвого руху й розвитку, а ту вершину, з якої відкриваються нові горизонти подальшого розвитку. Важливий критерій суб'єктності для акмеології – свобода володіння особистістю зовнішніми та внутрішніми умовами своєї життєдіяльності, здатності до побудови оптимально розвиваючих саму особистість та інших людей як суб'єктів відносин – історично зрілого типу стосунків [5, с. 16–18].

А. А. Деркач акцентує увагу на тому, що акмеологія пропонує сукупність орієнтирів, на ґрунті яких можуть заново вирости цінності [2]. А з огляду на те, що сімейні цінності можуть слугувати основою стабільного існування сім'ї та опорою в ситуації нестійкості, звернення до акмеології може бути корисним для сімейного психолога під час роботи з виявлення й подолання сімейних криз, гармонізації шлюбно-сімейних стосунків тощо.

Тепер звернімося до власне акмеологічних методологічних принципів. Н. В. Козлова виділяє такі: *суб'єктно-діяльнісний; підхід до особистості як суб'єкта життя; принцип потенційного і актуального; принцип зворотного зв'язку* [5, с. 18].

В основі *суб'єктно-діяльнісного принципу*, який розвинули Б. Г. Ананьєв, К. А. Абульханова-Славська, А. А. Деркач, Е. А. Клімов, В. Д. Шадриков та інші вчені лежить визначення та розуміння категорії особистості. Акмеологія розглядає особистість в стані розвитку, функціонування. Функціонуючи, особистість «вписується», за Б. Г. Ананьєвим, в інші системи – життєдіяльності загалом, діяльності, спілкування, пізнання, тому функціонування особистості має здійснюватися й за критеріями кожної з позначених систем [5, с. 19]. Застосовуючи цей методологічний принцип до вивчення сім'ї, потрібно звернути увагу на те, що сім'я – особливе соціальне утворення, мікросоціум і, одночасно, первинна форма виховного впливу на молоду особистість [10]. У цьому контексті заслуговує на увагу визначення І. О. Соловйовим сім'ї як акмеологічного середовища – системи умов, що припускає поступально й прогресивно висхідний характер розвитку, направленість на вищі рівні, яка ініціює зворотний вплив особистості на провідну діяльність, зростання цілісності й інтегрованості особистості з яскраво вираженим феноменом «акме» як багатовимірним психічним станом людини в поступальному розвитку, становлення здатності діяти в мінливих і невизначених умовах; становлення здатності до максимального використання особистістю своїх ресурсів для оптимального співвідношення із соціумом, посилення ролі саморозвитку [10, с. 85]. Якщо дотримуватися класифікації Л. С. Виготського, який виділяє «великі» й «малі» соціальні середовища, то сім'я належить до «малого» соціального середовища, елементи якого завжди перебувають у найжорсткішій суперечності й боротьбі один з одним, а все середовище розуміється не як статично стійка система елементів, а як динамічний процес, що діалектично розвивається [10]. При цьому звернемо увагу на те, що під кутом зору акмеології сім'ю розглядають у цілеспрямованому, прогресивному, висхідному розвитку.

Принцип особистості як суб'єкта життя, за А. А. Деркачем, основоположний для акмеології. Цей принцип визначає методологічну проблему вершини не як кінцевого пункту, а співвідношення вершини як досягнутого максимуму й ще не повністю реалізованих при цьому можливостей. Удосконалення – процес постійного сходження, а не крапка, не результат. Досягнутий рівень відкриває новий спектр об'єктивних можливостей [1; 5, с. 20]. Логіка розгортання теоретизації предмета дослідження потребує зацентрування уваги на

тому, що своєрідність акмеології сім'ї полягає у її сфокусуванні саме на граничному результаті розвитку сім'ї та кожного її члена [8, с. 150]. При цьому варто наголосити, що у фокус акмеології потрапляє не вся динаміка й різноманіття форм життєдіяльності сім'ї в сучасній ситуації або минулих епохах, а саме граничний результат цієї динаміки, виражений у матеріальних або духовних продуктах діяльності певної особистості або сім'ї. Цей граничний результат висловлює досягнутий рівень розвитку особистістю, сім'єю й суспільством загалом [8].

Принцип потенційного й актуального дає змогу зрозуміти і саму особистість, і сім'ю як проєктивну, перспективну, таку, яка не вичерпується наявними даними, систему. Цей принцип – методологічний орієнтир на резерви, можливості, які можуть реалізуватися в майбутньому. Спираючись на нього, А. А. Деркач визначає завданням акмеології перешкодити випадковому, стихійному «використання» ресурсів і особистістю, і сімейною системою, та відкрити шлях і мотивацію повноцінної реалізації особистостей усіх членів сім'ї [5, с. 21].

Принцип зворотного зв'язку в акмеології має такий сенс: реалізуючись у житті, професії, міжособистісних стосунках особистість отримує не тільки результати цієї об'єктивації – результати праці, оцінки людей, зайняту посаду в кар'єрі, а й сприймає себе в новій якості, що є показником успішності, продуктивності певних дій. Зворотний зв'язок – це підтримка, підтвердження правильності для людини того шляху, якою вона іде до мети, моральності способів її досягнення. Активність особистості підтримується цим зворотним зв'язком, орієнтується або переорієнтовується ним. Зворотний зв'язок – це розкриття опосередкованого характеру самопізнання особистості через самореалізацію [5, с. 22]. Зріла особистість починає виконувати середовищетворчу функцію. У сім'ї немає потреби домагатися досягнення цього: середовищетворення тут є обов'язкова функція кожного члена сім'ї. Отож, можемо зробити висновок про роль застосування методології акмеології для розуміння того, що зворотним зв'язком такого середовищетворення слугує морально-психологічна атмосфера в сім'ї, яка, своєю чергою, впливає на особливості сімейно-шлюбної взаємодії, якість виконання сімейних ролей, розвиток особистості всіх членів сім'ї тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результат трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасному суспільстві, – зміни свідомості особистості, через що уможливорюється інди-

відуальність вибору життєвого смислу й конструювання різних практик шлюбно-сімейних стосунків. За таких умов традиційні теорії аналізу психологічних проблем сім'ї потребують доповнення новими теоретичними конструктами, сформульованими в межах інших наук. А з огляду на те, що психологія сім'ї – міждисциплінарна галузь, запозичені теоретичні положення органічно доповнюють її концепції. У результаті аналізу наукових джерел і літератури встановлено, що вивчення розвитку сім'ї, з погляду акмеології, ґрунтується на виявленні ідеалу сім'ї, відповідно до якого можливо будувати прогнози й пояснювати причини локальних невдач. Це дасть змогу сімейним психологам якісніше діагностувати міжособистісні взаємини членів сім'ї, виявляти сімейні кризи та сприяти їх подоланню. Результати досліджень, здійснених у сфері акмеології сім'ї, збагачують сімейну психологію практичними рекомендаціями щодо удосконалення сім'ї як цілісної системи й удосконалення особистості в сім'ї.

Отже, на основі аналізу наукових джерел і літератури в статті вперше обґрунтовано можливість використання методології акмеології в дослідженнях психології сім'ї. Перспективним у подальшому, на нашу думку, може бути вивчення внеску представників інших наукових сфер у психологію сім'ї.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
Abulhanova-Slavskaya K. A. Strategiya zhizni [Strategy life] / K. A. Abulhanova-Slavskaya. – М. : Mysl, 1991. – 299 p.
2. Акмеология / под ред. А. А. Деркача. – М. : РАГС, 2004. – 688 с.
Акмеологиya [Acmeology] / ed. A. A. Derkach. – М. : RAGS, 2004. – 688 p.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 260 с.
Anan'ev B. G. O problemah sovremennogo chelovekoznan'iya [Problems of modern science about the people] / B. G. Anan'ev. – SPb. : Piter, 2001. – 260 p.
4. Максименко С. Д. Психічні механізми самореалізації особистості в медіа-просторі / С. Д. Максименко // Педагогіка і психологія. – 2013. – № 2. – С. 14–17.
Maksimenko S. D. Psihichni mehanizmi samorealizatsiyi osobistosti v mediapros-tori [Mental mechanisms of self-identity in the media] / S. D. Maksimenko // Pedagogika i psihologiya. – 2013. – № 2. – P.14–17.
5. Козлова Н. В. Психолого-акмеологическое знание в системе высшего профессионального образования / Н. В. Козлова. – Томск : ТПУ, 2007. – 151 с.

- Kozlova N. V. Psihologo-akmeologicheskoe znanie v sisteme vyisshego professionalnogo obrazovaniya [Psycho-akmeological knowledge in the system of higher education] / N. V. Kozlova. – Tomsk : TPU, 2007. – 151 p.
6. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория фундаментального образования / Н. В. Кузьмина. – СПб. : [б. и.], 2012. – 382 с.
Kuzmina N. V. Akmeologicheskaya teoriya fundamentalnogo obrazovaniya / N. V. Kuzmina. – SPb. : [b. i.], 2012. – 382 p.
7. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 1999. – 632 с.
Osnovi psihologii : pidruchnyk [Psychology : textbook] / ed. O. V. Kirichuka, V. A. Romentsya. – K. : Lybid', 1999. – 632 p.
8. Пожарский С. Д. Акмеологический подход к изучению семьи / С. Д. Пожарский, Е. А. Юмкина // Изв. Саратов. ун-та. – 2014. – Т. 3. – С. 145–151.
Pozharskiy S. D. Akmeologicheskiiy podhod k izucheniyu semi [Acmeological approach to the study of family] / S. D. Pozharskiy, E. A. Yumkina // Izv. Sarat. un-ta. – 2014. – T. 3. – P. 145–151.
9. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / под ред. Е. Г. Силяевой. – М. : Академия, 2002. – 192 с.
Psihologiya semeynyih otnosheniy s osnovami semeynogo konsultirovaniya [Family psychology and basics of family counseling] / ed. E. G. Silyaevoy. – M. : Akademiya, 2002. – 192 p.
10. Соловьев И.О. Семья как акмеологическая среда развития подростка / И. О. Соловьев // Мир психологии. – 2007. – № 4. – С. 83–88.
Solovev I. O. Semya kak akmeologicheskaya sreda razvitiya podrostanta [The family as a teenager akmeological developed among] / I. O. Solovev // Mir psihologii. – 2007. – № 4. – P. 83–88.

УДК 159.9:378

Л. В. Потапчук, Н. О. Кордунова

Received December 25, 2015;

Revised March 25, 2016;

Accepted April 26, 2016.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті подано теоретичний та емпіричний аналіз професійно значущих цінностей студентів, що виступають для майбутнього педагога як стратегічні цілі його діяльності. Проаналізовано наукові підходи до розуміння понять